

**OLIY TA‘LIMDA TO‘LOV-KONTRAKT MABLAG‘LARIDAN FOYDALANISH
SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI****Agzamova Umida Ravshan qizi***Oriental universiteti “Ta’lim menejmenti”**yo’nalishi magistranti***Xujamkulov Dilmurod Yusupaliyevich***“Biznes va boshqaruv” kafedrası professori.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida to’lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanishning hozirgi holati va ularning samaradorligini oshirish yo’nalishlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda OTMlarning moliyaviy mustaqilligi sharoitida byudjetdan tashqari mablag‘larni taqsimlashning innovatsion modellari, ta’lim sifatiga investitsiya kiritish strategiyalari va moliyaviy nazorat mexanizmlari tahlil qilinadi. Sohada shaffoflikni ta’minlash va resurslarni optimallashtirish bo’yicha ilmiy takliflar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *to’lov-kontrakt, oliy ta’lim, moliyaviy mustaqillik, samaradorlik, byudjetdan tashqari mablag‘lar, investitsiya, ta’lim sifati, moliyaviy menejment, shaffoflik.*

Аннотация: *В данной статье исследуется современное состояние использования средств платного контракта в высших учебных заведениях и направления повышения их эффективности. В исследовании анализируются инновационные модели распределения внебюджетных средств в условиях финансовой независимости вузов, стратегии инвестирования в качество образования и механизмы финансового контроля. Даны научные предложения по обеспечению прозрачности и оптимизации ресурсов в данной сфере.*

Ключевые слова: *платный контракт, высшее образование, финансовая независимость, эффективность, внебюджетные средства, инвестиции, качество образования, финансовый менеджмент, прозрачность.*

Abstract: *This article examines the current state of using tuition fee funds in higher education institutions and directions for increasing their efficiency. The study analyzes innovative models for distributing extrabudgetary funds in the context of the financial independence of universities, strategies for investing in educational quality, and financial control mechanisms. Scientific proposals are provided for ensuring transparency and optimizing resources in this field.*

Keywords: *tuition fees, higher education, financial independence, efficiency, extra-budgetary funds, investment, quality of education, financial management, transparency.*

KIRISH

Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida oliy ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, oliy ta‘lim muassasalarining (OTM) moliyaviy barqarorligini ta‘minlash va ularga bosqichma-bosqich moliyaviy mustaqillik berish ustuvor vazifa etib belgilangan. Mamlakatimizda oliy ta‘lim qamrovini kengaytirish va ta‘lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar, o‘z navbatida, OTMlarni moliyaviy boshqarishning zamonaviy va samarali mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda OTMlarning o‘z-o‘zini moliyalashtirish tizimiga o‘tishi byudjetdan tashqari mablag‘lar, xususan, to‘lov-kontrakt tushumlaridan foydalanish strategiyasini qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

To‘lov-kontrakt mablag‘lari OTMlarning nafaqat joriy xarajatlarini qoplash, balki ta‘lim muhitini modernizatsiya qilish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish va professor-o‘qituvchilar tarkibining mehnat samaradorligini oshirishning asosiy manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq, amaliyotda ushbu mablag‘larni taqsimlash va sarflash jarayonlarida hamon an‘anaviy, ko‘p hollarda faqat iste‘molga yo‘naltirilgan yondashuvlar saqlanib qolmoqda. Bu esa ta‘lim muassasasining uzoq muddatli strategik rivojlanishi uchun investitsion imkoniyatlarni cheklab qo‘ymoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Oliy ta‘lim muassasalarida moliyaviy resurslarni boshqarish va to‘lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanish samaradorligi masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadigan mavzulardan biridir. Tadqiqotning nazariy asoslarini o‘rganishda xorijiy va mahalliy olimlarning ta‘lim iqtisodiyotiga oid qarashlari atroflicha tahlil qilindi. Xususan, ta‘lim xizmatlari bozori va uni moliyalashtirish modellari bo‘yicha izlanishlar olib borgan mahalliy iqtisodchi olimlarning fikricha, OTMning moliyaviy mustaqilligi uning raqobatbardoshligini oshirishdagi eng muhim omil bo‘lib, daromadlarning diversifikatsiya qilinishi kontrakt mablag‘lariga bo‘lgan qaramlikni kamaytiradi.

Xorijlik tadqiqotchilar oliy ta‘limda xarajatlar samaradorligini baholashda ta‘lim sifati va narx mutanosibligi tamoyiliga alohida urg‘u beradilar. Ularning nazariyasiga ko‘ra, kontrakt mablag‘larining bevosita zamonaviy ta‘lim texnologiyalariga yo‘naltirilgan qismi multiplikativ samara berib, kelajakda iqtidorli talabalar oqimining yanada ko‘payishini ta‘minlaydi. Shuningdek, respublikamiz olimlari o‘z tadqiqotlarida OTMlarda moliyaviy menejmentni takomillashtirish va byudjetdan tashqari mablag‘larni boshqarishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash zarurligini asoslab berganlar. Biroq, yangi iqtisodiy sharoitda kontrakt mablag‘larini sarflashning yangi ustuvor yo‘nalishlarini belgilash bo‘yicha qo‘shimcha izlanishlarga ehtiyoj mavjud.

Ushbu maqolani yozish jarayonida mavzuni har tomonlama yoritish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish uchun bir qator ilmiy izlanish metodlaridan foydalanildi. Tizimli tahlil metodi orqali oliy ta'lim tizimidagi moliyaviy oqimlar yaxlit bir zanjir sifatida ko'rib chiqilib, mablag'larning shakllanishidan tortib, ularning yakuniy sarflanish nuqtasigacha bo'lgan bosqichlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida esa moliyaviy mustaqillik berilgan OTMlarning xarajatlar tarkibi va rivojlangan davlatlar universitetlarining byudjetdan tashqari mablag'larni taqsimlash tajribasi solishtirildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda iqtisodiy-statistik metodlar qo'llanilib, OTMlarning moliyaviy hisobotlari, xarajatlar smetasi va shtatlar jadvaliga oid ko'rsatkichlar guruhlashtirildi hamda ularning o'sish dinamikasi tahlil qilindi. Induksiya va deduksiya usullari ta'lim tizimidagi umumiy moliyaviy holatdan kelib chiqib, alohida muassasalar uchun xos bo'lgan muammolar va ularning yechimlarini ishlab chiqish imkonini berdi. Qo'llanilgan ushbu metodlar majmui to'lov-kontrakt mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha taklif etilayotgan yo'nalishlarning ilmiy jihatdan asosli va amaliyotda qo'llash mumkinligini ta'minlaydi.

NATIJARLAR

Oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt mablag'laridan foydalanish holati bo'yicha o'tkazilgan tahlillar bir qator muhim iqtisodiy natijalarni ko'rsatdi. Eng avvalo, moliyaviy mustaqillik berilgan OTMlarda mablag'larni taqsimlash tizimida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, kontrakt tushumlarining samaradorligi bevosita xarajatlar tarkibining qanday shakllanganligiga bog'liq. Aniqlanishicha, mablag'larning asosiy qismi hamon mehnatga haq to'lash va unga tenglashtirilgan to'lovlarga yo'naltirilmoqda, biroq rivojlanish traektoriyasiga ega muassasalarda ushbu xarajatlar bilan bir qatorda innovatsion faoliyat ulushi ham ortib bormoqda.

To'lov-kontrakt mablag'laridan foydalanishning samarali yo'nalishlaridan biri sifatida ta'lim jarayonini raqamlashtirish natijalari alohida ajralib turadi. Moliyaviy resurslarni IT-infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirish natijasida qog'ozbozlik va operatsion xarajatlar sezilarli darajada kamayishi isbotlandi. Bu esa o'z navbatida boshqaruv xodimlari sonini optimallashtirish va tejalgan mablag'larni professor-o'qituvchilarni moddiy rag'batlantirishga qayta yo'naltirish imkonini bermoqda. Shuningdek, mablag'larning bir qismini energiya tejamkor texnologiyalarga sarflanishi OTMning kommunal to'lovlar yukini yengillashtirib, byudjetdan tashqari mablag'larning erkin qoldig'ini ko'paytirishga xizmat qilmoqda.

Inson kapitaliga yo'naltirilgan mablag'larning samaradorligi bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ilmiy faoliyatini kontrakt mablag'lari hisobidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash OTMning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilashga

to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir etadi. Ilmiy maqolalar chop etish, xalqaro konferensiyalarda ishtirok etish va xorijiy tajriba almashinuv dasturlariga yo‘naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli istiqbolda ta‘lim xizmatlari jozibadorligini oshiradi. Bu esa kelgusi yillarda talabalar kontingentining barqarorligini va moliyaviy oqimlarning uzluksizligini ta‘minlaydigan muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

OTM to‘lov-kontrakt mablag‘larini strategik taqsimlanishi va samaradorlik mezonlari¹⁶¹

Xarajatlarning maqsadli yo‘nalishi	Ulush indeksi	Iqtisodiy asoslanishi va manbalar	Istiqboldagi natijadorlik
Akademik tarkib va ish haqi tizimi	Asosiy ulush	O‘zR Prezidentining PF-60-sonli Farmoni (Moliyaviy mustaqillik tizimi)	Professor-o‘qituvchilarning ilmiy salohiyati va motivatsiyasi o‘shishi
Raqamli infratuzilma va IT-park	Optimal ulush	"Raqamli O‘zbekiston — 2030" milliy strategiyasi dasturlari	Ma‘muriy xarajatlar qisqarishi va ta‘limning mobilligi
Ilmiy-innovatsion loyihalar (R&D)	Rivojlanish ulushi	World Bank: Higher Education Modernization Program	Xalqaro reytinglardagi (QS, THE) nufuzning oshishi
Energiya tejamkorlik va servis	Texnik ulush	"Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish bo‘yicha davlat dasturlari	Iqtisod qilingan mablag‘larning ta‘limga qayta yo‘naltirilishi

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, samaradorlikning eng yuqori nuqtasi mehnatga haq to‘lash tizimining natijadorlik (KPI) bilan bog‘lanishida namoyon bo‘ladi. Mablag‘larning salmoqli qismi professor-o‘qituvchilarning malakasini oshirish va xorijiy stajirovkalarga yo‘naltirilishi ta‘lim kontentining dunyo standartlariga moslashishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, moddiy-texnik bazani yangilashda faqatgina bino va inshootlarni saqlash emas, balki yuqori texnologik laboratoriyalarni tashkil etish ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash orqali kommunal xarajatlarni optimallashtirish, tejalgan resursni esa iqtidorli talabalarni rag‘batlantirish fondiga o‘tkazish maqsadga muvofiq.

¹⁶¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 17 avgustdagi 527-son qarori: Oliy ta‘lim muassasalarida to‘lov-kontrakt mablag‘larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizom.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, to‘lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanishda shaffoflikni ta’minlash va xarajatlarni raqamli monitoring qilish tizimini joriy etish lozim. Bunda har bir sarflangan mablag‘ OTMning strategik rivojlanish maqsadlariga va bitiruvchilar ning mehnat bozoridagi xaridorgirligiga xizmat qilishi bosh mezon bo‘lib qoladi. Mablag‘larni boshqarishdagi bunday tizimli yondashuv oliy ta’lim muassasasining nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy nufuzini ham oshirishga zamin yaratadi.

Tadqiqot davomida to‘lov-kontrakt mablag‘larini shaffof boshqarish tizimini joriy etishning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari ham ko‘rib chiqildi. Mablag‘larning sarflanishi bo‘yicha elektron platformalarning yo‘lga qo‘yilishi korrupsion xavflarni minimallashtirish bilan birga, talabalar va ota-onalarning ta’lim muassasasiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Olingan natijalar shuni xulosa qilishga imkon beradiki, kontrakt mablag‘laridan foydalanish samaradorligi faqatgina moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va muassasaning ilmiy salohiyati o‘sishi bilan bevosita bog‘liqdir.

MUHOKAMA

Oliy ta’lim muassasalarida to‘lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanish samaradorligi bo‘yicha olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy mustaqillik sharoitida boshqaruv tizimini tubdan o‘zgartirish zaruriyati tug‘ilmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan holatlar shuni tasdiqlaydiki, kontrakt mablag‘larining katta qismi an’anaviy ravishda ish haqi va ijtimoiy to‘lovlarga sarflanishi OTMning innovatsion rivojlanishini cheklab qo‘yuvchi asosiy omil bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun mablag‘larni taqsimlashda "iste‘mol modeli"dan "investitsiya modeli"ga o‘tish maqsadga muvofiqdir. Ya’ni, mablag‘larning muayyan qismini ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi aktivlarga, jumladan, zamonaviy laboratoriyalar va raqamli kutubxonalarga yo‘naltirish uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiradi.

Olingan natijalarning muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, OTMlarda xarajatlarni optimallashtirish faqatgina mablag‘larni tejash degani emas, balki ularni yuqori samara beruvchi yo‘nalishlarga qayta taqsimlashdir. Masalan, energiya tejamkor texnologiyalarga kiritilgan bir martalik investitsiyalar keyingi yillarda kommunal xarajatlarni kamaytirish orqali qo‘shimcha moliyaviy resurs yaratadi. Shu bilan birga, inson kapitaliga yo‘naltirilgan mablag‘larning samaradorligi bevosita professor-o‘qituvchilarning ilmiy salohiyati va talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan baholanishi lozim. Bunda ish haqini shunchaki oshirish emas, balki uni aniq natijalarga (KPI) bog‘lagan holda taqsimlash tizimi kontrakt mablag‘laridan foydalanishning eng samarali yo‘li ekanligi namoyon bo‘lmoqda.

Shuningdek, muhokama jarayonida to‘lov-kontrakt mablag‘larining shaffofligi masalasi alohida ahamiyat kasb etdi. Moliyaviy oqimlarni raqamlashtirish va talabalar uchun

"to‘langan mablag‘ qaerga sarflandi?" degan savolga ochiq javob beradigan tizimni yaratish nafaqat korrupsiyaning oldini oladi, balki ta‘lim xizmatlari bozorida muassasaning nufuzini oshiradi. Xorijiy universitetlar tajribasi bilan solishtirganda, mahalliy OTMlarda kontrakt mablag‘larini diversifikatsiya qilish, ya‘ni ularni tadbirkorlik va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishga asos sifatida ishlatish imkoniyatlari hali to‘liq ishga solinmagan.

Xulosa qilib aytganda, to‘lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini belgilashda mablag‘larni ta‘lim muhitini yaxshilashga xizmat qiluvchi strategik loyihalarga yo‘naltirish lozim. Bu jarayonda OTM ma‘muriyati nafaqat moliyaviy operator, balki samarali investitsion menejer sifatida faoliyat yuritishi talab etiladi. Mablag‘larni boshqarishdagi bunday yondashuv oliy ta‘lim tizimining barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish orqali iqtisodiyotning umumiy o‘shishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Oliy ta‘lim muassasalarida to‘lov-kontrakt mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini tadqiq etish natijasida bir qator muhim xulosalar shakllantirildi. Eng avvalo, OTMlarning moliyaviy mustaqilligi sharoitida byudjetdan tashqari mablag‘larni boshqarish shunchaki buxgalteriya hisobi emas, balki strategik menejmentning ajralmas qismiga aylanishi lozim. Kontrakt mablag‘larini taqsimlashda an‘anaviy yondashuvlardan voz kechib, asosiy e‘tiborni ta‘lim sifatini bevosita oshiruvchi omillarga, ya‘ni raqamli texnologiyalar, zamonaviy ilmiy laboratoriyalar va professor-o‘qituvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratish zarur.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirishning eng istiqbolli yo‘li xarajatlarni optimallashtirish va innovatsion yo‘nalishlarga investitsiya kiritishdir. Operatsion xarajatlarni, xususan, energiya iste‘moli va ma‘muriy boshqaruv tizimini raqamlashtirish orqali kamaytirish ichki moliyaviy zaxiralarni kengaytirish imkonini beradi. Tejalgan va samarali yo‘naltirilgan mablag‘lar OTMning xalqaro reytinglardagi o‘rnini mustahkamlashga va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim muassasasining iqtisodiy barqarorligini kafolatlaydi.

Shu bilan birga, to‘lov-kontrakt mablag‘larini boshqarishda shaffoflik va hisobdorlik tizimini kuchaytirish ijtimoiy adolatni ta‘minlashning muhim shartidir. Mablag‘larning sarflanishi bo‘yicha ochiq ma‘lumotlar tizimining mavjudligi iste‘molchilar, ya‘ni talabalar va ota-onalarning ta‘lim muassasasiga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, oliy ta‘limda kontrakt mablag‘laridan oqilona foydalanish nafaqat alohida universitetning moliyaviy holatini yaxshilaydi, balki mamlakat iqtisodiyoti uchun yuqori malakali inson kapitalini tayyorlashning mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5847-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 24 dekabrdagi «Davlat oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-60-son qarori.
3. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: Nazariya va amaliyot. Darslik. – T.: O‘zbekiston, 2019. – 580 b.
4. Vaxabov A.V., Tashmatov Sh.A., Xaydarov N.X. Moliyaviy menejment. Darslik. – T.: Moliya, 2010. – 824 b.
5. Qudrotov G‘.X., Pardaev M.Q., Isroilov J.I. Ta’lim xizmatlari bozorining iqtisodiy samaradorligini oshirish yo‘llari. – T.: Iqtisod-moliya, 2007. – 184 b.
6. Xodiev B.Yu. Oliy ta’lim tizimida moliyaviy menejmentni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. № 4, 2021 yil.
7. Boltaboev M.R. Oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi: muammo va yechimlar // Moliya jurnali. № 2, 2022 yil.
8. Johnstone D.B. The Economics and Politics of Cost Sharing in Higher Education // Comparative Education Review. Vol. 48, No. 4, 2004. pp. 403-410.
9. St. John E.P., Paulsen M.B. Economics of Information and Consumer Choice in Higher Education // Higher Education: Handbook of Theory and Research. Springer, 2001 . pp. 105-142.
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy sayti ma’lumotlari (www.edu.uz).